

Birgit Jæger, Erling Jelsøe, Louise Phillips
og Annika Agger

Borgernes stemmer i klimadebatten

– hvilken vej blæser de globale vinde?

Det globale arrangement World Wide Views on Global Warming (WWViews) var et innovativt eksperiment med borgerinddragelse i komplicerede videnskabelige og tekniske problemstillinger. Formål med WWViews var at skabe en fælles global borgerstemme, hvis budskaber skulle kommunikeres til de politiske delegationer, der skulle mødes på FN's klimakonference COP 15 i København i december 2009. Denne artikel er baseret på et empirisk studie af det WWViews arrangement, der blev gennemført i København. Teoretisk trækker vi på teorier om deliberativt demokrati og teorier om borgerinddragelse i tekniske og videnskabelige problemstillinger. Analysen fokuserer på, hvordan borgernes dialog blev institutionelt rammesat som en deliberativ proces. Analysen inkluderer således refleksioner over, hvordan processen var designet, hvordan forskellige typer af viden og ekspertidentiteter blev konstrueret og forhandlet, samt hvordan deltagerne oplevede at være en del af arrangementet. Eftervirkningerne af arrangementet, herunder relationen til COP 15, bliver vurderet i den afsluttende diskussion om den fremtidige brug af WWViews som metode til global borgerinddragelse.

Søgeord: Borgerinddragelse, deliberativt demokrati, klimaændringer, global borgerstemme.

Hvordan kan borgere verden over bidrage til løsningen af komplicerede tekniske og videnskabelige problemstillinger på globalt plan? Med udgangspunkt i et empirisk studie af verdens første globale borgerhøring om løsning af den globale opvarmning vil vi i denne artikel diskutere spørgsmålet ud fra borgernes egne perspektiver.

De nutidige klimaændringer er et godt eksempel på, at komplekse tekniske og videnskabelige problemer krydser grænser og derfor skal ansues i en global sammenhæng, når der skal findes løsninger på dem. Det flytter både debatten og beslutningerne om de konkrete løsninger væk fra de nationale parlamenter til globale instanser som FN. I 1992 vedtog FN den såkaldte Klimakonvention (United Nations Framework Convention on Climate Change – FCCC), og i 1997 blev den mere kendte Kyoto-aftale vedtaget som et protokol til Klimakonventionen. Deltagerne i aftalen om Klimakonventionen mødes hvert år på en konference (Conferences of the Parties – COP) for at vurdere fremdriften i løsningen af problemet.

Det er imidlertid et ofte fremført synspunkt, at det ikke er tilstrækkeligt at overlade løsningen af disse komplicerede problemer til politiske repræsentanter. Ligegyldigt hvilke politiske løsninger, der bliver besluttet, vil implementeringen have indflydelse på borgernes liv. Forskning viser desuden, at borgere er mere villige til at ændre adfærd, hvis de har forståelse for nødvendigheden af den ændrede adfærd og er blevet konsulteret i beslutningsprocessen (Gastil & Levine 2005). I øvrigt skal borgerne også leve med konsekvenserne, hvis der slet ikke bliver truffet nogen beslutninger om at løse problemerne. Ud fra dette perspektiv er det derfor nødvendigt, at inddrage borgerne i processen. Fra tidligere erfaringer med borgerinddragelse (Agger & Hoffmann 2008; Tortzen 2008) ved vi, at det kan være vanskeligt at få processer med borgerinddragelse til at fungere på et nationalt plan, men hvordan kan det så lade sig praktisere på et globalt plan?

Op til COP 15, der blev afholdt i København i december 2009, koordinerede det danske Teknologiråd (TR) en global borgerhøring om klimaændringer. Borgerhøringen, der fik navnet World Wide Views on Global Warming (WWViews), blev afholdt d. 26. september 2009 i 38 lande over hele jorden, og omkring 3.000 borgere deltog i arrangementet. Det officielle formål med WWViews var at skabe en fælles global borgerstemme, hvis budskaber skulle kommunikeres til de politiske delegationer, der skulle mødes på COP 15 (wwviews.org). Vi har valgt det WWViews arrangement, der blev gennemført i København, som udgangspunkt for et empirisk studie af, hvordan de danske deltagere oplevede at blive hørt i en beslutningsproces om et kompliceret problem på globalt plan.¹

WWViews arrangementet var baseret på en deliberativ demokratimodel, derfor bygger analysen på en teoretisk ramme, der tager afsæt i teorier om deliberativt demokrati. Derudover inddrager vi teorier om borgerinddragelse i komplicerede tekniske og videnskabelige problemer, som er udviklet inden

Birgit Jæger
 Professor ved Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet

E-mail:
 birgit@ruc.dk

Erling Jelsø
 Lektor ved Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring, Roskilde Universitet

E-mail:
 ej@ruc.dk

Louise Phillips
 Professor ved Institut for Kommunikation, Virksomhed og Informationsteknologier, Roskilde Universitet

E-mail:
 lousep@ruc.dk

Annika Agger
 Lektor ved Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet

E-mail:
 aagger@ruc.dk

for STS (Science, Technology, and Society) samt dialogisk kommunikationsteori i et poststrukturalistisk perspektiv. Metodisk har vi benyttet os af både dokumentanalyser, deltagerobservationer og kvalitative interviews. De empiriske data, der ligger til grund for analysen er følgende: Informationshæfte om klimaændringer udarbejdet af TR og uddelt til samtlige deltagere (oversat til forskellige sprog), de mundtlige præsentationer og film der blev fremlagt på selve dagen, de samlede resultater af borgernes afstemninger, deltagerobservationer ved tre af bordene (inklusive feltnoter og båndoptagelser af diskussionerne rundt om de tre borde), et spørgeskema blandt samtlige deltagere i arrangementet i København, fire korte vox pop interview med deltagere ved afslutningen af arrangementet, et gruppeinterview med tre af deltagerne to uger efter samt et gruppeinterview med de tre hovedarrangører fra TR to måneder senere.

Artiklen er struktureret således, at vi først gør rede for vores teoretiske position (i afsnit 2), derefter følger en beskrivelse af WWViews (afsnit 3). I afsnit 4 fremlægger vi en analyse af den konkrete dialog omkring bordene. I afsnit 5 præsenterer vi en analyse af, hvordan borgerne oplevede arrangementet, og hvad de fik ud af at deltage. I afsnit 6 diskuterer og konkluderer vi på baggrund af vores empiriske analyser.

Teoretiske perspektiver og analysestrategi

Teori om deliberativt demokrati

Deliberativ demokratiteori har især været anvendt i politologiske studier af nye former for borgerdeltagelse i demokratiske processer, og selvom der er

rejst kritik af teorien (Dryzek 2010), bliver den ofte fremført som en af de mest interessante retninger inden for nutidige teoretiske debatter om demokrati (Smith 2009). Om end der er mange forskellige udlægninger af deliberativt demokrati, lægger de alle stor vægt på dialog, refleksion og afvejning af argumenter inden beslutningstagning. En central pointe i den deliberative forståelse af demokrati er, at flertalsafgørelser ikke kan stå alene, men at gensidig kommunikation bør gå forud for enhver afgørelse (Bordum 2001). Det bygger på en grundlæggende tro på, at individer, der deltager i demokratiske processer, er i stand til at ændre opfattelse og ændre præferencer som resultat af dialog og refleksion (Dryzek 2000). Deliberativ demokratiteori adskiller sig således på flere punkter fra de liberale demokratiteorier, der inspireret af bl.a. teorier om rational choice tager udgangspunkt i, at individer altid handler ud fra et ønske om at optimere egne interesser, og at borgerne har på forhånd fastlagte interesser.

Fortalerne for deliberativt demokrati oplister fire overordnede argumenter for at anvende deliberative processer (Button & Ryfe 2005). For det første argumenterer de for, at det medvirker til at forbedre borgernes demokratiske handlingskompetencer. At deltage har i sig selv en dannende effekt, idet deltagerne både præsenteres for nye emner og andre menneskers ofte modsatrettede synspunkter. Hermed lærer deltagerne at indgå i demokratiske dialoger og argumentere for deres synspunkter.

For det andet argumenterer fortalerne for, at det bidrager til forbedrede muligheder for styring. Begrundelsen er, at beslutninger truffet på baggrund af en deliberativ proces er politisk mere legitime. Beslutningerne bygger på dialoger, baseret på en bred repræsentation af berørte interessenter, frivillig deltagelse og mulighed for afvejning af synspunkter inden beslutningen bliver taget. Derudover forventes det, at deliberative processer fremmer beslutninger med afsæt i "det fælles bedste" og med fokus på "offentlig værdiskabelse", hvorved det undgås at stærke særinteresser bliver dominerende (Hansen 2004).

For det tredje medvirker deliberative processer til at øge deltagerens viden. Gennem de deliberative processer bliver forskellige perspektiver foldet ud, og deltagerne får dermed en større forståelse for andres synspunkter. De deliberative processer lægger således op til, at deltagerne udvikler og afklarar deres egne standpunkter i forløbet.

Endelig for det fjerde bidrager deliberative processer til en større grad af ansvarlighed. I løbet af processen opfordres de deltagende til at begrunde argumenterne for deres beslutninger. På den måde får omgivelserne en bedre forståelse for baggrunden for beslutningerne, hvilket fører til en øget gennemsigtighed af beslutningsprocesserne (Gutmann & Thompson 1996).

Da teorierne om deliberativt demokrati opstiller forskellige kriterier, der skal søges tilstræbt i konkrete processer, er de ofte blevet anvendt som inspiration til at evaluere deliberative processer. Kriterierne handler om, i hvilken

grad *processen* har formået at inkludere alle relevante og berørte interesser, hvorvidt dialogen opleves som værende åben og *fair*, samt om der opstår læring og forståelser for andre synspunkter. I vores analyse undersøger vi, hvorledes deliberative principper udfolder sig i praksis. Dels analyserer vi processerne ud fra de deliberative principper, dels analyserer vi dem med udgangspunkt i en poststrukturalistisk kritik, som retter fokus på, hvordan selv de mest inkluderende rammer for dialog, altid indeholder eksklusionsdynamikker. Denne kritik uddybes nærmere i afsnittet om dialogisk kommunikationsteori.

STS forskning i borgerinddragelse

Et centralt analytisk omdrejningspunkt inden for STS forskning om borgerinddragelse i videnskabelige og tekniske problemer er de spændinger, der opstår mellem top-down styring (eller rammesætning) på den ene side, og på den anden side en bottom-up artikulering af borgernes stemmer, der udtrykker en mangfoldighed af forskellige erfaringer (Griessler et al. 2011). Spændingerne opstår som følge af, at bottom-up modeller for dialog mellem borgere kombineres med top-down modeller for diffusion af videnskabelig viden, hvorved borgernes egne erfaringer og vidensformer tendentielt bliver udgrænset (se fx Kurath & Gisler 2009; Trench 2008; Wynne 2006). I nogle tilfælde afdækker den empiriske analyse en stram organisatorisk rammesætning med henblik på at opnå prædefinerede formål (fx Bickerstaff et al. 2010; Goven 2003).

I denne artikel trækker vi på en kommunikationsmodel, som Horst (under udgivelse) kalder for "emergence-modellen", og som står i kontrast til andre centrale modeller, der opfatter kommunikation som en kanal, hvor prædefinerede aktører (fx videnskabsfolk og borgere) formidler præformuleret videnskabelig viden og synspunkter (fx Felt & Fochler 2010; Horst & Irwin 2010; Irwin & Michael 2003; Michael 2009; Phillips 2011). Ifølge emergence-modellen er det i kommunikationsprocesser, at sociale kategorier som "viden", "borgere" og "offentligheden" bliver til og forhandles. Vi anvender dette perspektiv til at rette fokus ikke blot på selve designet af dialogen, men også på hvordan deltagerne i kommunikationsprocesser aktivt konstruerer og forhandler identiteter som "borgere" og dermed forhandler og udfordrer positioner, der stammer fra den institutionelle og organisatoriske rammesætning.

Dialogisk kommunikationsteori i et poststrukturalistisk perspektiv

Dialogisk kommunikationsteori inddrages til at analysere, hvorledes viden skabes og forhandles i kommunikationsprocesserne blandt deltagerne i WWViews. Derudover inddrager vi en poststrukturalistisk kritik af deliberativt demokrati til at stille spørgsmålstejn ved det deliberative demokratiske

ideal om "konsensus uden eksklusion" og til at rette fokus på de eksklusionsmekanismer, der er uundgåelige i den sociale forhandling af betydning i kommunikationsprocesserne.

Vi tager udgangspunkt i Bakhtins forståelse af kommunikation som et samspil mellem multiple – og ofte modsætningsfyldte – stemmer, samt hans syn på betydningsdannelse som dynamisk og gennemsyret af en kamp mellem centrifugale og centripetale kræfter hen imod henholdsvis forskel og enhed (Bakhtin 1986). Dette syn på betydningsdannelse resonerer med Mouffes poststrukturalistiske perspektiv, der ligger til grund for en kritik af den deliberative demokratimodel. Ifølge Mouffe hviler denne model på to forfejlede antagelser: for det første at rationelle beslutninger om politiske spørgsmål kan nås gennem konsensus; og for det andet at en "konsensus uden eksklusion" (Mouffe 2000:49) kan opnås igennem anvendelsen af universelle principper baseret på lighed.

Mouffe fastholder, at konsensus altid er "udtryk for et hegemoni og en krystallisering af magtrelationer" (Mouffe 2000:49). Hun kritiserer modellen for, at politik afpolitiseres igennem antagelsen om, at det er muligt at sætte parentes omkring magt. Politik reduceres hermed til en interessekamp, der kan løses ved rationel argumentation (Elam & Bertilsson 2003). Mouffe argumenterer derfor for en agonistisk pluralisme, der åbent anerkender, at politik er gennemsyret af konflikter, samt at konsensus er et produkt af en hegemonisk kamp frem for universelle rationelle principper.

Mouffes perspektiv er i overensstemmelse med Bakhtins grundantagelse, at de to sider af spændingen – den centrifugale kraft mod forskel og den centripetale kraft mod enhed – begge udgør nødvendige dele af betydningsdannelse. For Bakhtin er det denne spænding, som gør al betydningsdannelse dialogisk. Idet begge sider af spændingen er immanent i betydningsdannelse, giver det ikke mening at forsøge at udslette de centripetale kræfter, som fører til, at visse stemmer dominerer og andre stemmer udelukkes. Desuden vil det ikke være ønskeligt, set ud fra Mouffes normative perspektiv, at forsøge at opløse spændingen, da den udgør en positiv dynamik.

På baggrund af de tre ovenstående teoretiske perspektiver har vi formuleret en analysestrategi, som fokuserer på, hvordan principper om deliberativt demokrati udspiller sig i praksis i samspillet mellem top-down og bottom-up dynamikker. Med afsæt i STS forskningen om borgerinddragelse og dialogisk kommunikationsteori vil vi belyse de måder, hvorpå dialogen ved bordene i WWViews processen åbner op for multiple borgerstemmer og de måder, hvorpå de udelukker nogle stemmer. Derudover vil vi med afsæt i deliberativ demokratiteori belyse deltagernes oplevelser med processen, og hvorvidt dialogen lægger op til gensidig refleksion og læring. Formålet med analysen er at skabe et empirisk funderet grundlag for en refleksiv anerkendelse af de uundgåelige eksklusionsmekanismer, som hører til enhver deliberationsproces.

Præsentation af WWViews

WWViews skal ses som det seneste eksempel på den form for teknologivurdering, som her i landet er etableret af Teknologirådet (TR). Denne form for teknologivurdering, som bygger på principperne i deliberativt demokrati, kaldes ofte for partcipatorisk teknologivurdering, fordi den er baseret på deltagelse af almindelige borgere. Teknologirådet er mest kendt for udviklingen af konsensuskonferencer, men rådet har også udviklet andre metoder for borgerinddragelse i komplicerede tekniske og videnskabelige problemstillinger såsom scenarieworkshops, borgerhøringer m.v. (Andersen & Jæger 1999).²

WWViews repræsenterer imidlertid et nyt koncept både i kraft af sin globale karakter, og hvad angår selve metoden (Bedsted et al. 2012). Det deliberative grundlag er bevaret, og drøftelsen mellem borgerne spiller stadig en central rolle, men der er ikke noget krav om konsensus, som der fx er i konsensuskonferencer. Borgerne blev placeret ved en række borde med 6-8 personer og en bordformand, og her diskuterede de en række spørgsmål relateret til klimaforandringerne og mulige løsninger på problemet. Spørgsmålene var formuleret på forhånd uden borgernes medvirken, hvilket også er en forskel i forhold til konsensuskonferencerne. Efter hver runde med diskussion om et spørgsmål afgav borgerne hver for sig deres stemme. Et enkelt indslag krævede konsensus, da borgerne afslutningsvis skulle udarbejde en ganske kortfattet fælles indstilling til beslutningstagerne ved COP 15. Som grundlag for deres drøftelser havde borgerne dels et informationshæfte om klimaproblematikken (Teknologirådet 2009), som var udsendt to uger før arrangementet, og dels en række videoer, der blev vist umiddelbart inden starten på hver af diskussionsrunderne ved bordene.

Konceptet med forhåndsformulerede spørgsmål og stemmeafgivning i forbindelse med WWViews skal ses i forhold til arrangementets globale karakter, hvor sammenlignelighed mellem landenes resultater spillede en stor rolle. Et karakteristisk træk ved WWViews arrangementet var således en fortløbende rapportering af resultater fra borgernes stemmeafgivning i de øvrige deltagende lande i en illustrativ grafisk repræsentation på en stor skærm. Det var med til at fremme deltagernes bevidsthed om at være en del af et globalt arrangement. Konceptet hang også sammen med relationen til COP 15, hvor afgivne stemmer i forhold til præcist formulerede spørgsmål forventedes at ville forøge gennemslagskraften.

Ud fra hensynet til sammenlignelighed blev der udarbejdet en fælles manual for begivenheden i alle de deltagende lande. For at undgå at lokale politiske forhold kom til at spille for meget ind, fastholdt TR at de fælles retningslinjer skulle følges. Det viste sig dog bagefter, at enkelte lande alligevel lavede mindre lokale modifikationer i formatet, fx i form af kønsopdelte borde i visse lande, men i kraft af den fælles manual, som blev oversat til alle de relevante sprog, sikredes det ikke desto mindre, at der var en vidtgående harmonisering.

Et andet tilbagevendende diskussionsemne drejer sig om rekrutteringen af deltagerne. Ofte har kritikere peget på, at der er en skævhed i retning af de mere veluddannede deltagere (fx Felt & Fochler 2010). I bredere forstand vil et spørgsmål om repræsentativitet naturligvis altid gøre sig gældende, når der som her kun er et begrænset antal deltagere, som angiveligt skal udtrykke borgernes stemmer. I forbindelse med WWViews fik 3500 tilfældigt udvalgte en invitation til at deltage. Af disse svarede 500 positivt tilbage, og ud af disse blev 100 udvalgt til at deltage på basis af kriterier om alder, køn, uddannelse, arbejde og geografisk fordeling. Til selve arrangementet mødte 97 op, og alt i alt kan man med rimelighed konkludere, at deltagerne var socialt og demografisk fordelt, så der var tale om et repræsentativt udsnit af borgere. Den mest iøjnefaldende skævhed var fraværet af andre etniske grupper end danskere, hvilket er et velkendt problem ved denne type af arrangementer. Derudover var der heller ikke repræsentanter for de mest marginaliserede grupper, som imidlertid også typisk vil være underrepræsenterede i andre sammenhænge i forhold til politiske og demokratiske institutioner.

De samlede resultater af WWViews viser, at borgerne giver deres politikere mandat til at handle stærkt og hurtigt på COP 15, at klimaproblemet skal tages alvorligt, og at alle er ansvarlige for at løse problemerne. Borgerne mener endvidere, at selvom de udviklede lande skal gå forrest i reduktionen af CO₂ udledningen, så skal andre lande også bidrage. Der skal udvikles internationale institutioner, der kan koordinere arbejdet, og lande der ikke lever op til forpligtelserne skal kunne straffes (Bedsted & Klüver 2009, Rask et al. 2012).

De danske anbefalinger, der blev forhandlet ved bordene, adskiller sig ikke væsentligt fra de globale anbefalinger. De kan sammenfattes i fire hovedoverskrifter:

- Mod til handling – NU. Udvis politisk mod, få en aftale i hus ved COP 15. Vi betaler gerne.
- Reducer drivhusgasser/ CO₂ udledningen NU!
- Global forpligtelse – alles ansvar! Skab et globalt finansierings-system
- Sats på udvikling af grøn teknologi gennem forskning og udvikling!

Resultaterne af borgernes afstemninger og anbefalinger, både i Danmark og internationalt, er præsenteret i TRs afsluttende rapport (Bedsted & Klüver 2009), som blev præsenteret for deltagerne i COP 15 både på den officielle konference i Bella Centret og på den alternative konference i DGI Byen. Borgernes globale stemme druknede dog i det politiske spil på COP 15, der endte med den såkaldte Københavner-aftale, som på ingen måde forpligter de enkelte lande til at opfylde borgernes anbefalinger.

Diskussionen rundt om bordene

I dette afsnit fremlægger vi først en analyse af arrangørernes tekster og derefter en analyse af selve dialogen mellem borgerne ved bordene.³ I begge analyser fokuserer vi på, hvorledes principperne om deliberativt demokrati udspiller sig i spændingsfeltet mellem top-down og bottom-up dynamikker.

Styring igennem tekst

Informationshæftet (Teknologirådet 2009) spillede en central rolle som input til dialogen. I hæftet, der fremlægger ekspertviden om den globale opvarmning, er IPCCs (Intergovernmental Panel on Climate Change) perspektiv helt dominerende, hvilket er i trit med den erklærede redaktionelle linje: "Dette materiale bygger på den seneste vurderingsrapport fra FN's klimapanel, som blev udgivet i 2007" (s. 3.). Dette panel udgør ifølge hæftet: "den autoritative kilde til den type viden" (s. 3.).

I overensstemmelse med de deliberative principper præsenteres konkurrerende tilgange til problemerne med den globale opvarmning samt forskellige løsningsforslag. Disse tilgange tilskrives dog mindre vægt end IPCCs diskurs. Fx integreres Bjørn Lomborgs skeptiske perspektiv ikke i selve teksten, men beskrives i stedet for i en separat kasse. IPCC diskursens tæt-på-konsensus-status etableres i kraft af, at det diskursive kampfelt underbetones. Forskellene mellem perspektiverne præsenteres som forskelle mellem enkelte aktørers meninger, løsrevet fra den bredere politiske kontekst, hvor konkurrerende diskurser støder mod hinanden, og modsatrettede interesser er på spil. Lad os tage et eksempel:

Der er "klimaforandringsbenægtere", der hævder, at den globale opvarmning ikke har noget på sig. Andre mener, at klimaforandringerne er en realitet, men at de ikke skyldes menneskeskabte drivhusgasser. De mener derfor ikke, at en ny klimaaf tale er påkrævet eller relevant (s. 20-21.).

Desuden understøttes IPCC-diskursens sandhed igennem en række forskellige retoriske greb. Der henvises fx til en politisk konsensus omkring Klimakonventionen: "Den langt overvejende del af landene er kommet frem til, at de opnåede resultater ikke er tilstrækkelige sammenlignet med udfordringerne. De besluttede i 2007, på Bali, at der skulle laves en ny klimaaf tale" (s. 20.). Samtidig foregiver hæftet at være neutralt. I forordet erklæres det, at informationen i hæftet er objektiv og ikke et produkt af en politisk stillingtagen til den globale opvarmning.

Rammesætningen af borgernes dialog inden for IPCCs diskurs forsyner deltagerne med potentielle ressourcer. Men samtidig kan den sætte grænser for debatterne på en måde, der fører til udelukkelsen eller marginaliseringen af alternative måder at tale om og dermed at forstå den globale opvarmning.

Dette er ikke i sig selv et problem – og privilligeringen af IPPC-diskursen baserer sig sikkert på en vurdering af gyldigheden af de alternative diskurser. Men det er problematisk, at det konfliktprægede politiske terræn sættes i baggrunden igennem en fremstilling af hæftet som neutralt, samt at den politiske kamp bliver reduceret til et spørgsmål om uenighed mellem enkelte aktørers synspunkter.

Dialogen blev også rammesat igennem et sæt grundregler for den gode dialog, som var placeret ved hvert bord: "Tal åbent og ærligt – sig hvad du mener; lyt til hvad de andre siger; vis respekt for alle; bidrag bør være korte og præcise; fokuser på emnet; bordformanden bestemmer talefølgen; bordformanden deltager ikke i debatten." Disse regler bygger tydeligvis på de deliberative principper. Desuden viser brugen af imperativer, at god dialog afhænger af, at alle følger den fastsatte procedure.

Ud fra disse tekster kan vi således konkludere, at deliberative principper udspiller sig i rammesætningen af arrangementet. Debatreglerne sætter en ramme omkring selve dialogen, og informationshæftet forsyner deltagerne med en afbalanceret ekspertviden som en forudsætning for en kvalificeret dialog. Dette står imidlertid i modsætning til den deliberative diskurs, der ikke anerkender de udvælgelsesprocesser, der hører til brugen af ekspertviden som et grundlag for rationel dialog (Blok 2007). Dette er også problematisk ud fra det poststrukturalistiske perspektiv om, at politik altid er konfliktpræget, og at konsensus er udtryk for hegemoniet af én enkelt diskurs (Mouffe 2000).

Borgerdialog i spændingsfeltet mellem top-down og bottom-up dynamikker

I deliberative processer har alle ret til at stille spørgsmålstejn ved de fastlagte diskussionsemner og til at fremlægge refleksive argumenter om de proceduremæssige regler (Benhabib 1994). Ud fra Bakhtins teori kan dette forstås som en centrifugal åbning for en mangfoldighed af forskellige og potentielt konkurrerende stemmer. Vores analyse viser, at drøftelserne på WWViews skabte rum for denne slags refleksive stillingtagen. I det følgende eksempel udtrykker en deltager frustration over en proces, hvor sagens kompleksitet tilsidesættes i et forsøg på at formulere en fælles handling – nemlig udformningen af en udtalelse på maks. 30 ord til politikerne på COP 15:

Josephine: Altså, det statement, vi skal komme med på et tidspunkt, og det skal højst fylde 30 ord. Og hvis jeg nu, [...] kunne forestille mig denne her ansvarlige politiker, som virkelig tager det her seriøst, hvad skal der til for at påvirke den ansvarlige politiker? [...] Hvad er det lige præcis, der skal til for at sige til denne her politiker, det er det, vi skal gøre [...]. Hvordan skal formen være? Altså, 30 ord, ja. Men der skal formuleres en lang sætning, som måske har tendens til at blive meget generel... Altså, det kunne en sjette klasse også have lavet det her.

Bordformand: Altså Connie Hedegaard hun bad om et signal til hendes forhandlinger, altså hvad har hun mandat til? Hvad vil I som borgere acceptere?

Josephines kritik af skiftet fra deliberative overvejelser om en kompleks sag til en diskussion af, hvordan man kan kommunikere et enkelt, entydigt budskab, bliver mødt af bordformandens forsøg på at retfærdiggøre opgaven. Han gentager formålet ved WWViews, hvor borgere behandles som centrale agenter, der bliver bedt om at komme med et indspil i den partiparticipatoriske politiske proces. Omtrent fem minutter senere i diskussionen gentager bordformanden behovet for enkelhed af pragmatiske grunde, og umiddelbart efter udfører deltagerne opgaven uden at stille yderligere spørgsmål. Således accepterer deltagerne opgavens præmisser og deres position som aktive borgere, der yder deres bidrag til det partiparticipatoriske demokrati ved at sende et budskab til COP 15. I Bakhtins termer udspiller spændingen mellem den centrifugale tendens mod at åbne op for diverse stemmer og den centripetale tendens mod lukning sig i den reflektive kritik af processen i bordformandens forsvar for processen, samt i deltagerne accept af spillereglerne.

I det næste eksempel ser vi på, hvordan ekspertise demokratiseres gennem forhandlinger mellem forskellige påstande om viden og identiteter.

Christina: Men hvad med så noget med ethanol, kan det ikke, er det ikke mindre forurenende?

Peter: Nej, det er det ikke.

Christina: Er det ikke?

Peter: Det er det jo fordi, du kan sige, hvis det er bio-ethanol, altså det er CO₂-neutralt. Men det at fremstille det, det er jo heller ikke billigt.

Christina: Nej, ikke billigt, men er det ikke, hvad hedder det nu, CO₂? Det giver ikke så meget CO₂-udslip.

Peter: Jo det gør det jo i første omgang, men den grønne plante, du planter, den optager jo så det, så det kører rundt. Det er derfor, det hedder CO₂-neutralt.

I den næste del af diskussionen positioner Peter sig som autoritet i forhold til ethanol, men Christina opgiver ikke at fastholde sin modposition. Først udfordrer hun Peter igen ved at sige: "Det er jo hele systemet, vi skal kigge på." Peter appellerer herefter til en antydnet konsensus, baseret på et enstemmigt "vi": "Nej, men så er det jo det samme, der sker med prisen for at flytte en vare fra A til B, den stiger. Det vil vi ikke have, vel?" Men Christina fortsætter med at udfordre påstandens status som konsensus og indvender: "Jamen, det ved jeg ikke, om vi ikke vil have det." Lidt senere støtter en anden af deltagerne op om Christinas position ved at sige: "Altså, det er de fossile brændstoffer, man skal hæve prisen på for at tilskynde folk til at... bruge noget andet." Herefter

udfordrer Peter Christinas position: "Men så er det der, jeg vil hen, så bliver det jo også dyrere at flytte noget fra A til B, fordi i dag er det jo dyrere at fremstille det der bio-ethanol." Han får støtte fra Anna: "og det var lige det, jeg mente med det der [...] at et eller andet sted, så må det også være bæredygtigt på en eller anden måde..."

Eksemplet illustrerer, hvordan deliberative interaktioner er dynamiske, og ekspertautoritet ikke er noget, som er fasttømret og knyttet til bestemte personer, men snarere er genstand for en social forhandling. I løbet af dialogen tilskrives Christina en underordnet position med mindre autoritet, men samtidig er der plads til, at hun kan udfordre denne positionering og blive hørt af de andre. Dette peger i retningen af en relativt åben proces i overensstemmelse med det deliberative princip om, at dialoger bør skabe rum for en pluralitet af stemmer, skønt der ingen symmetri er blandt stemmerne.

Med disse to eksempler fra vores analyse har vi forsøgt at illustrere, hvordan deliberative principper udspiller sig, dels igennem bordformændenes styring af processen og dels igennem skabelsen af rum til den sociale forhandling af ekspertise og autoritet. Eksemplerne giver en fornemmelse for kompleksiteten af praksis. Der er tale om en kompleksitet, som betyder, at processerne hverken kan afskrives som en tom øvelse i legitimeringen af videnskabelig beslutningstagning igennem inddragelsen af borgere i en top-down proces klædt ud som "dialogisk" og "participatorisk", eller at de kan beskrives som en enlydig reproduktion af deliberative demokratiske principper.

Deltagernes oplevelse

I dette afsnit præsenterer vi en analyse af de danske deltageres oplevelse af at være en del af WWViews. Analysen er baseret på de kriterier for evaluering af deliberative processer, som er beskrevet tidligere. I deltagernes beskrivelse af deres oplevelse af debatten rundt omkring bordene bliver bordformændenes rolle peget ud som værende meget vigtig for kvaliteten af dialogen ved bordene (jf. ovenstående analyse). Deltagerne har ikke oplevet, at bordformændene har været for styrende – tværtimod udtrykker de et ønske om, at bordformændene skulle have en mere styrende rolle. Bl.a. måtte de gerne lede diskussionerne ud i nogle hjørner, som ellers ikke ville være bragt i spil.

Reglerne for god dialog er også styrende. Det fremgår af interviewet, at deltagerne dels holder sig tilbage og giver plads til andre, dels bemærker hvis andre bliver for dominerende, og endelig bemærker de, hvis nogle af deltagerne ikke får mulighed for at komme til orde. En af deltagerne beskriver sin oplevelse af dialogen således: "Men altså, der var ikke nogen, der blev sådan holdt nede eller noget. Tværtimod blev hele bordet opfordret til at sige noget, ikke." En anden fortæller:

Når der var et eller andet spørgsmål, så lagde vi op til, at der faktisk var en runde. Og det kan jo virke sådan lidt kantet, men faktisk så syntes

jeg, at det virkede rigtig, rigtig godt, fordi det sikrede, at førtidspensionisten og den unge sergent på 19 år faktisk sagde noget. Det kan godt være, at de ikke talte ligeså længe som nogen af os andre, men de kom på, og det kunne jeg godt lide.

Refleksion og afvejning af de enkelte argumenter er et af de grundlæggende principper i deliberativt demokrati. Derfor er det interessant at undersøge i hvilken grad, deltagerne faktisk har fået nye indsigter. I interviewet giver deltagerne udtryk for, at det er spændende at høre synspunkter fra folk, som har en anden relation til problemstillingen, end de selv har, fx gennem deres profession. På den måde får de en større indsigt, og deres syn på sagen bliver mere nuanceret. På spørgsmålet om, hvorvidt de er blevet præsenteret for nogle nye perspektiver, svarer en af dem: "Ja, det syntes jeg faktisk, at jeg gjorde fra nogle fagfolk, der var i kontakt med nogle ting, som jeg normalt ikke var i kontakt med. Ja, det syntes jeg."

Spørgsmålet er imidlertid om den nye indsigt har fået deltagerne til at skifte standpunkt på nogle af temaerne. En af dem siger: "Jeg syntes, at det var fedt at høre, men jeg kan ikke huske, at jeg fik sådan en aha-oplevelse." En anden fortæller:

Jeg syntes, at der blev lyttet meget til dem, der talte. Jeg syntes, at folk hørte på hinanden, og jeg syntes, at jeg fik nye vinkler på nogle ting, nogle områder, hvor jeg ikke lige havde tænkt på før. Jeg er ikke sikker på, at der var nogle konkrete steder, hvor det ændrede, hvad jeg ellers ville have stemt.

Gennemgangen af deltagernes oplevelser viser, at der var nogle gode diskussioner rundt om bordene, som måske godt kunne være styret lidt mere, men som skabte et rum for, at deltagerne kunne komme til orde, argumentere for deres synspunkter og lytte til de andres, hvorved de fik en større indsigt i problemstillingen. På denne baggrund kan vi konkludere, at idealerne for deliberative processer i vidt omfang blev realiseret. Det kan godt være, at deltagerne ikke konkret har stemt anderledes om temaerne, end de ellers ville have gjort, men de giver udtryk for, at de gennem deltagelsen i WWViews har fået bredere baggrund, der medvirker til at styrke deres egne tanker og stillingstagen til klimaændringer.

Læring og personligt udbytte

Deltagernes læring og personlige udbytte siger også noget om, hvordan idealerne for deliberative processer blev praktiseret under WWViews. De deltagere, vi interviewede, giver samstemmende udtryk for, at de har lært noget. Det skyldes dels deres forberedelse til dagen – som bestod i både at læse TRs materiale, følge mere med i pressen og selv opsøge informationer over net-

tet – og dels selve deltagelsen i WWViews, hvilket fremgår af følgende citat: "Altså, jeg havde indtryk af, at alle havde læst og forberedt sig. Der var flere netop, der sagde: Jamen, vi har læst aviser, og vi har kigget på nettet osv. op til det her, ikke." Flere af deltagerne giver endvidere udtryk for, at den viden, de har erhvervet sig ved at deltage i WWViews, kan bruges efterfølgende i diskussioner med andre kollegaer, venner og familie: "Ja, jeg vil komme til at følge med på en anden måde, og jeg vil komme hjem og præge mine venner og kollegaer og fortælle, hvad vi har snakket om."

Selvom deltagerne ikke mener, at den viden, de fik tilgang til, er tilstrækkelig til at udtale sig om, præcis hvor grænsen for CO₂ udledningen skal ligge, syntes de alligevel, det var godt at stemme om de enkelte temaer. Afstemningen gjorde temaerne mere konkrete, og derudover var det en god form for opsamling af diskussionerne. Hvis der ikke havde været afstemninger undervejs, ville hele dagens diskussion skulle opsamles i den afsluttende anbefaling til politikerne, hvilket ville være alt for reducerende.

Jeg tror, jeg var gået død, hvis vi skulle diskutere en hel dag, og så skulle det munde ud i én eller anden anbefaling, som vi i øvrigt stemte om. Fordi så ville jeg tænke: "Hold da op, de her fem timers diskussion, den kan vi jo ikke se i den der anbefaling." Altså på den måde så var det motiverende, at man diskuterede og stemte, diskuterede og stemte, det tror jeg.

Derudover havde afstemningerne den klare fordel, at de gav anledning til, at de kunne sammenligne deres afstemningsresultater med resultaterne fra de andre lande. Hele det globale set up kom i øvrigt fuldstændig bag på disse deltagere. Det var ikke gået op for dem, at der var tale om en global borgerhøring. De kunne ikke huske, at det var fremgået hverken af invitationen eller informationshæftet, så de opdagede det først, da de mødte op på Københavns Rådhus. Til gengæld gav det et vældigt løft til hele arrangementet og gav anledning til stor begejstring, som det fremgår af følgende udtalelse: "Jamen, jeg syntes, at det var fedt! Jeg syntes, at lige pludselig fik jeg en stor fornemmelse. Nå, men en fornemmelse af at være en del af noget stort faktisk. Det syntes jeg var fedt." En anden deltager uddyber:

Altså, jeg var vildt imponeret. Både blev jeg sådan altså imponeret over det der globale aspekt, som jeg jo så først rigtig opdagede på dagen, ikke altså. Det var lidt sejt, det der med at kunne sidde halvvejs på dagen og så lige blive sammenlignet med de resultater, der var løbet ind, ikke.

Sammenfattende vurderer vi, at analysen af deltageres oplevelser viser, at WWViews praktiserede idealerne for en deliberativ proces. Deltagerne har

oplevet, at de er blevet mere informeret om emnet og fremover bedre vil være i stand til at indgå i diskussioner om klimaændringer (demokratisk handlingskompetence). De beskriver også debatten som en åben og fair proces, som alle blev inddraget i, og hvor de afsluttende anbefalinger er udtryk for en fælles holdning og ikke enkeltpersoners interesser (bedre styringsmuligheder). Gennem udveksling af argumenter i debatten har deltagerne oplevet, at der er opstået en gensidig forståelse for klimaændringerne og hinandens standpunkter (øget viden). Endelige har de oplevet, at argumenterne er blevet begrundet og har ledt til fælles anbefalinger (ansvarlighed). Alt i alt viser analysen således, at set gennem deltagerens optik har WWViews levet op til principperne for deliberativt demokrati. Det er naturligvis kun en lille gruppe mennesker, der på denne måde har fået styrket deres personlige ressourcer, og man kan altid diskutere om, det er indsatsen værd, men vores analyse viser, at for deltagerne i WWViews har processen levet op til de deliberative principper.

Diskussion og konklusion

Vores empiriske analyse har rettet sig mod spørgsmålet om, hvordan de deliberative principper udfoldes i praksis gennem rammesætningen af dialogen i tekst og samtale, gennem bordformændenes håndtering af processen og gennem borgernes forhandlinger omkring ekspertviden og autoritet. Det har kun været muligt at tage nogle få eksempler op, men de viser kompleksiteten i de praksisser, der udspiller sig under et arrangement som WWViews.

Den grundlæggende ide bag deliberative processer om at udvide demokratiet og give borgerne en stemme i diskussioner om komplekse problemstillinger rejser spørgsmålet om, hvorvidt deres stemmer bliver hørt, og i hvilket omfang deres synspunkter og anbefalinger får indflydelse på de endelige beslutninger. Sådanne forventninger blev da også formuleret af den daværende klimaminister Connie Hedegård, som var ambassadør for WWViews, i sin tale ved åbningen af det danske WWViews arrangement:

Hjælp nu os politikere i de næste måneder så vi kan hjælpe kloden... Der er brug for en ambitiøs aftale, der er brug for jer til at skabe omstilling, og så, ikke mindst, er der brug for jer til at sikre, at den politiske pris for ikke at handle og ikke tage de nødvendige beslutninger her i København i december, den vil blive så høj, at ingen regering har råd til at betale den pris.

På samme måde forventede mange af de borgere, der deltog i WWViews, at de ville blive hørt. Det kom bl.a. til udtryk i flere af de korte interviews, vi gennemførte umiddelbart efter afslutningen af arrangementet, hvor en borger svarede: "Ja, det kan det muligvis nok, hvis det er ret entydigt fra det meste af verden, så tror jeg absolut at det vil have en effekt". Der var dog også en vis

skepsis, som illustreres af en anden borgers svar: "Ikke særligt, men så har vi en god samvittighed i hvert fald. Vi har gjort, hvad vi kunne". Opfyldelsen af forventningerne om indflydelse ville desuden være let at konstatere, eftersom COP 15 fandt sted nogle få måneder senere under intens medie opmærksomhed. Men som tidligere beskrevet, fik anbefalingerne fra WWViews ingen indflydelse på, hvad der skete på COP 15.

Dette resultat er på linje med erfaringerne fra de danske konsensuskonferencer, som viser, at der kun er få eksempler på direkte "målbare" virkninger af deliberative arrangementer på politiske beslutninger. Det vil imidlertid være alt for begrænset at forstå betydningen af både konsensuskonferencer og andre partcipatoriske aktiviteter udelukkende ved at se på deres direkte indflydelse på de politiske beslutninger. De kan have mere indirekte og afledte virkninger på den bredere politiske situation og dagsorden inden for et bestemt område.

De kan desuden påvirke den måde deliberative aktiviteter vurderes af fremtrædende aktører og måske føre til udbredelsen af disse aktiviteter i politiske processer. Derudover kan de have en vigtig symbolsk betydning som en demonstration af lægfolks evne til at deltage i beslutninger om komplekse problemer (Einsiedel et al. 2001). Set ud fra dette perspektiv er det klart, at deliberative processer kan have betydning ud over de direkte politiske konsekvenser.

Som vi så i analysen af deltagernes egne oplevelser har arrangementet imidlertid bidraget til at skabe mere velinformerede og aktive borgere eller, formuleret i forhold til det deliberative demokratis begreber, skabt "øget handlingskompetence", samtidig med at arrangementet åbnede op for en flerhed af borgerstemmer gennem dialogerne. Men samtidig kan manglen på direkte indflydelse på COP 15 ses som en anfægtelse af den selvforståelse, der ligger bag WWViews. Det overordnede formål var at demonstrere, at politiske beslutningsprocesser på globalt niveau kan drage nytte af almindelige menneskers deltagelse. Selvom dette fravær af direkte indflydelse som sagt ikke er et nyt fænomen, er det en udfordring for de partcipatoriske aktiviteter. Fraværet af indflydelse afspejler de institutionelle spændinger mellem de fremherskende praksisformer, der kendetegner det repræsentative demokrati, og de indtil videre langt svagere og mere skrøbelige eksperimenter med deliberativt demokrati. Dette gælder naturligvis i særdeleshed i forbindelse med en international og politisk højt profileret og kompleks aktivitet som COP 15.

De øvrige kategorier af social og politisk indflydelse, som vi har nævnt ovenfor, er ifølge sagens natur langt mindre målbare. Indflydelsen på den offentlige debat var tilsyneladende begrænset at dømme ud fra den ikke særlig omfattende pressedækning, der blev arrangementet til del. På den anden side blev arrangementet positivt modtaget af en lang række aktører både i Danmark og internationalt og har utvivlsomt bidraget til den stigende opmærksomhed og anerkendelse over for deliberative metoder, som gør sig gældende

internationalt.⁴ Dette var i øvrigt også et af målene med WWViews fra arrangørernes side. Ifølge TR har WWViews også fungeret som et demokratiopbyggende projekt i en række lande, ligesom det har påvirket ideer om demokrati – inklusiv spørgsmål som kvinders deltagelse i demokratiske processer. WWViews kan således have haft indflydelse på det bredere politiske klima i civilsamfundet selv i international målestok. Set i et mere langsigtet perspektiv kan dette være et vigtigt resultat af WWViews.

WWViews adskiller sig som nævnt fra konsensuskonferencer med hensyn til den måde, ekspertviden indgår i processen. Manglen på direkte dialog med eksperter betød, at ekspertviden kun kom til udtryk gennem det på forhånd udarbejdede informationshæfte. En konsekvens heraf var, at IPCC i det store og hele blev kanoniseret som den eneste eller i hvert fald den eneste pålidelige autoritet på dette felt. Dette kan have haft indflydelse på dialogerne mellem borgerne bl.a. i form af tendenser til, at nogle forsøgte at etablere sig i ekspertpositioner i grupperne, uden at det var muligt at relativere disse gennem dialog med et ekspertpanel. I en videreudvikling af konceptet bør dette aspekt overvejes, og det bør eksempelvis overvejes, hvordan forskellige ekspertpositioner kan præsenteres på en mere gennemsigtig og refleksiv måde (uden at alle mulige konfliktende synspunkter nødvendigvis skal tillægges samme betydning).⁵

Vores analyse af WWViews går således på to ben i den forstand, at vi ikke blot diskuterer arrangementets umiddelbare betydning for klimapolitikken, men også den mere langsigtede effekt som måske vil vise sig at være mere væsentlig. Klimatopmødet i København var også på en anden måde scene for "borgerinddragelse" i den forstand, at den gav anledning til en omfattende tilstedeværelse og aktivitet blandt NGO'er og grupper af græsrodsaktivister af meget forskellig slags. En lære der kan drages af klimatopmødet i København er, at borgernes involvering i alle tænkelige former for politiske processer er en af de faktorer, der i sidste ende vil være nødvendig, hvis der skal gøres op med den handlingslammelse, der p.t. præger de internationale institutioner på klimaområdet.

De hidtidige deliberative aktiviteter har i denne sammenhæng bygget på et ideal om inddragelse af den "almindelige" borger, der er fri af organisationsmæssige eller andre bindinger, som kan påvirke den deliberative proces. Denne både begrebslige og praktiske adskillelse mellem civilsamfundets mange organiserede grupper og det "rene" fællesskab af almindelige borgere er på mange måder kunstigt. Et åbent spørgsmål vil derfor være, hvordan der fremover kan skabes større forbindelse mellem de forskellige former for involvering af borgerne i processer omkring klimaforandringer og andre presserende problemer, der involverer spørgsmål om videnskab og teknologi.

Noter

1. For en beskrivelse af arrangementet i andre lande og en diskussion af WWViews som globalt arrangement, se Rask et al. 2012.
2. For en gennemgang af Teknologirådets historie, se fx Hort & Irwin (2010) eller Agger et al. (2012).
3. For en mere omfattende analyse, se Agger et al. (2012) og Phillips (2011).
4. For en diskussion af de internationale effekter af WWViews, se Rask et al. (2012).
5. For en yderligere diskussion af mulighederne for en videre udvikling af metoden, se Worthington et al. (2012).

Litteratur

- Agger, A. & B. Hoffmann 2008: *Borgerne på banen – håndbog til borgerdeltagelse i lokal byudvikling*. København: Velfærdsministeriet.
- Agger, A., B. Jæger, E. Jelsøe og L. Phillips 2012: "The Creation of a Global Voice for Citizens – the Case of Denmark" i Rask, M., R. Worthington og M. Lammi (eds.): *Citizen Participation in Global Environmental Governance*, 45-69. London: Earthscan.
- Andersen, I.-E. og B. Jæger 1999: "Scenario Workshops and Consensus Conferences: towards more democratic decision-making". *Science and Public Policy*, No. 5, 26:331-340.
- Bakhtin, M. 1986: *Speech genres and other late essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bedsted, B. og L. Klüver 2009: *World Wide Views on Global Warming. From the world's citizens to the climate policy-makers*. Copenhagen: Danish Board of Technology. (Tilgængelig på <http://www.wwviews.org/node/242>).
- Bedsted, B., S. Gram og L. Klüver 2012: "The Story of WWViews", i Rask, M., R. Worthington og M. Lammi (eds.): *Citizen Participation in Global Environmental Governance*, 30-41. London: Earthscan.
- Benhabib, S. 1994: "Deliberative rationality and models of democratic legitimacy". *Constellations*, No. 1, 1:25-53.
- Bickerstaff, K., I. Lorenzoni, M. Jones og N. Pidgeon 2010: "Locating Scientific Citizenship: The Institutional Contexts and Cultures of Public Engagement." *Science, Technology, Human Values OnlineFirst*, 3. March 2010:1-27.
- Blok, A. 2007: "Experts on public trial: on democratizing expertise through a Danish consensus conference." *Public Understanding of Science*, 162, 2:163-182.
- Bordum, A. 2001: *Diskursetik og den positive selvreference: Jürgen Habermas' kommunikative etik*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Button, M. og D. M. Ryfe 2005: "What can we learn from the practice of deliberative democracy?" i Gastil, J. og Levvine (eds.): *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century*, 20-34. Jossey-Bass.
- Dryzek, J. S. 2000: *Deliberative democracy and beyond – liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. 2010: *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Einsiedel E., E. Jelsøe, og T. Breck 2001: "Publics at the Technology Table: The consensus conferences in Denmark, Canada and Australia". *Public Understanding of Science*, 10, 1:83-98.
- Elam, M. and M. Bertilsson 2003: "Consuming, engaging and confronting science: the emerging dimension of scientific citizenship". *European Journal of Social Theory*, 6, 6: 233-251

- Felt, U. og M. Fochler 2010: "Machineries for making publics: Inscribing and de-scribing publics in public engagement". *Minerva*, 48, 3:219-238.
- Gastil, J. og Levvine (eds.) 2005: *The Deliberative Handbook. Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century*. Jossey-Bass.
- Griessler, E., P. Biegelbauer, og J. Hansen 2011: "Citizens' impact on knowledge-intensive policy: introduction to a special issue". *Science and Public Policy*, 38, 8:583-588.
- Goven, J. 2003: "Deploying the Consensus Conference in New Zealand: Democracy and De-Problematization." *Public Understanding of Science*, 12, 4:423-440.
- Gutmann, A. and D. Thompson 1996: *Democracy and disagreement*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Hansen, K. M. 2004: *Deliberative democracy and opinion formation*. University Press of Southern Denmark.
- Horst, M. (under publication): "Caring for Discomfort – Science communication experiments between diffusion, dialogue and emergence", i Phillips, L., E. Gunnarsson, M. Kristiansen og M. Vehviläinen (eds.): *Knowledge and Power in Collaborative Research: A Reflexive Approach*. London: Routledge.
- Horst, M. og A. Irwin 2010: "Nations at Ease with Radical Knowledge. On Consensus, Consensusing and False Consensusness." *Social Studies of Science*, 40, 1:105-126.
- Irwin, A. og M. Michael 2003: *Science, social theory and public knowledge*. Maidenhead: Open University Press.
- Kurath, M. og P. Gisler 2009: "Informing, involving or engaging? Science communication, in the ages of atom-, bio- and nanotechnology." *Public Understanding of Science*, 18, 5:559-573.
- Michael, M. 2009: "Publics performing publics: of PiGs, PiPs and politics." *Public Understanding of Science*, 16, 3:279-297.
- Mouffe, C. 2000: *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Phillips, L. 2011: *The promise of dialogue: The dialogic turn in the production and communication of knowledge*. Amsterdam: John Benjamins.
- Rask, M., R. Worthington and M. Lammi (eds.) 2012: *Citizen Participation in Global Environmental Governance*. London: Earthscan.
- Smith, G. 2009: "Studying democratic innovations: From theory to practice and back again". Paper presented at the conference: *Democracy and Deliberative Society*, University of York.
- Teknologirådet 2009: *World Wide Views on Global Warming: Informationshæfte*. (Tilgængelig på <http://www.wvviews.org/node/255>)
- Tortzen, A. 2008: *Borgerinddragelse – demokrati i øjenhøjde*. Jurist og Økonomforbundets forlag.
- Trench, B. 2008: "Towards an Analytical Framework of Science Communication Models" i Cheng, D., M. Claessens, T. Gascoigne, J. Metcalfe, B. Schiele, og S. Shi (eds): *Communicating Science in Social Contexts: New models, new practices*. New York: Springer Publishing.
- Wynne, B. 2006: "Public Engagement as a Means of Restoring Public Trust in Science – Hitting the Notes but Missing the Music?" *Community Genetics*, 9, 3:211-220.
- Worthington, R., M. Rask og B. Jæger 2012: "Deliberative Global Governance: Next Steps in an Emerging Practice" i Rask, M., R. Worthington og M. Lammi (eds.): *Citizen Participation in Global Environmental Governance*, 263-286. London: Earthscan.